

УРБАНА МОЋ УПРАВЉА УРБАНИМ РАЗВОЈЕМ(?)

Сажетак: Град се конструише по доминантном друштвеном, политичком и економском моделу. С тим у вези, у фокусу ове теоријске анализе је улога „урбане моћи“ у изградњи града, односно „производњи простора“. Кључно питање је: Ко утиче на квалитет становања у урбаном хабитусу и на који начин се уређује свеукупни социјални агрегат? У раду су представљене различите теоријске перспективе са сличним истраживачким мотивима. Анализира се феномен „глобалног града“ и однос „центар-периферија“, с посебном пажњом усмереном на тенденције у региону. Овој рад је прилог социологији града, социологији окружења, социологији свакодневице и сродним научним дисциплинама.

Кључне речи: град, урбана моћ, „производња простора“, „право на град“, централизација, урбанизам

Увод

Проблем са урбаном социологијом је у томе што се њен предмет види
Цејн Цејкобс

На крају реченице којом је насловљен овај рад, чини се, није потребан знак питања. Међутим, социологија неретко себи зада тежак задатак, да операционализује и анализира управо овакве ставове и појмове који су, само наизглед, јасни, познати, свакодневни.

Под урбаним, обично се подразумевају особености градског начина живота, које су се развиле као последица индустријализације и демографских миграција руралног дела становништва у градове. Међутим, Луис Вирт (Louis Wirt) напомиње да је: „[в]ажно скренути пажњу на опасност да се урбанизам не помеша са индустријализмом и модерним капитализмом[...] Мада су се градови разликовали од данашњих по свом развоју у прединдустријском преткапиталистичком поретку, они су ипак били градови[...]“ (Вирт 2005: 115). Вар-

* predrag.rava@gmail.com

љиво је и препознавање урбаног као нечег „модерног“ или „прогресивног“. Стиче се погрешан утисак да процес урбанизације подразумева и цивилизацијски напредак. Многи аутори су критиковали Вирта и уопште истраживања урбанизма од стране Чикашке школе, јер су била ограничена на само три променљиве – величина, густина и хетерогеност. Наиме, занемарили су многе друге карактеристике као што су етничка припадност, класни положај или социјални статус. Питер Сандерс (Peter Saunders) каже да се треба стално опирати и просторном редуccionизму и детерминизму. Он чак сматра, да не треба у фокус да ставимо град – локалитет, него шире социјалне процесе који су генерисани и посредовани различитим просторима (Сандерс 1995/2005).

Моћ, као појам, није лакши за објаснити, јер се морају сагледати многобројне перспективе. Сложићемо се, међутим, са једном уопштеним одређењем, који каже, да када појединци или групе, спроводе своју вољу, упркос отпору других, они поседују моћ. Увек је моћ била приметна кроз односе различитих позиција у заједници. Многи, од Платона до Хобса, су веровали да је она пожељна уколико њоме управља ауторитативна „чврста рука“ суверена. Колико год се чинило да је ово мишљење превазиђено у савременом добу, оно то, ипак, није. Либерализам је предлагао решење у виду друштвеног уговора, док су левичарске политичке опције моћ посматрале, искључиво као негативну појаву (што их је чинило конструктивном опозицијом, али често контрадикторном влашћу. Ограничавајући се на економски детерминизам, марксизам је моћ свео на економске факторе и одузео му аутономност. Да ситуација буде још сложенија, побринули су се постструктуралисти, измештајући моћ из центра, деперсонализујући га, концепцијом „не-места“. Фуко проблематизује марксистичко, а поготово анархистичко, наглашавање државе као власника моћи, те је проналази у мноштву друштвених појавности и дискурзивних функција. То никако не значи да он брани одређени друштвени поредак и власт у њој, али, свакако, на тај начин слаби политичко поље деловања. На ову тему опширније говори Сол Њуман (Saul Newman) у раду „Место моћи у политичком дискурсу“ (Newman 2004).

Без обзира на различита поимања, можемо се сложити са тврдњом да урбана моћ постоји и да је можемо лоцирати у граду, као епицентру економских, културних и политичких односа, у односу на које не може нико од нас да буде индиферентан. Заправо, моћ је као ткиво, везала све битне институционалне субјекте, које су ефикасније средство социјалне контроле, уколико се налазе на једном месту, иако су ранији аутори истицали да, нпр. урбанистичко планирање, ради у корист заједничког, јавног интереса. Актуелне су, иако давно написане, речи којима Морис Албваш (Maurice Halbwachs) описује настанак великих градова као концентracију моћи:

Да би започели све већи и већи послови [...] зар не би требало да се налазе једни поред других велике банке за чување и емисију новца, новчане и робне берзе, седишта директора и представника најатрактивнијих предузећа, робне куће, најлуксизнији хотели и, поврх свега, штампа што формира јавно мњење, информативне агенције, рекламне агенције[...] [Албваш 2005: 156].

Моћ се огледа и у нашој неосетљивости на друштвене токове, дисторзије, промене и остало појаве урбане продукције. Бюрократизација, глобализација и масовни медији, су само додатно инструментализовале поменути однос и међузависност његових учесника. Питања која можемо поставити су: Ко одлучује о томе како ће изгледати место нашег становања? Да ли се град развија или пропада? Ко креира урбанистичке планове и да ли су оне предмет жеља одређених институција или појединаца? Љубинко Пушић каже: „Ствари се у граду, међутим, не дешавају по принципу жеља и потреба, већ по моделима освојене, друштвене, политичке и економске моћи; по количини и квалитету урбане моћи у локалној арени“ (Пушић 1997: 374).

Мишел Басан (Michel Basannd) сматра да се урбано питање мора операционализовати кроз макро и микро приступ. Он то, пластично илуструје примером: сукоб у суседству – процес сегрегације – глобално друштво (Басан et. al. 2005). Свакако, то је идеално типски приступ, јер су односи у датој интеракцији много слојевитији. Анри Лефевр¹ (Henri Lefebvre) сматра да град треба аналитички посматрати на три нивоа: „глобални (у савременом друштву под доминантим утицајем капиталистичког начина производње), *мешовити* (ниво града као посредничке средине између друштва, државе, моћи, знања и свакодневице његових житеља) и *приватни ниво* (свакодневни живот грађана у конкретним просторима – стамбене четврти сл.” (Лефевр према Вујовић и Петровић 2005: 38).

Ја, станар

*Када људи схвате да не могу управљати светом, они
напросто смање свет на величину своје заједнице.*
Кастелс према Сандерс 2005: 179

Како данас утицати на урбано просторно планирање? Како парирати онима који имају моћ да доносе одлуке и управљају социјалним агрегатом? Требало би утврдити која су наша станарска права. На жалост, данас, уколико нисте власник одређеног простора, немате никаква права. А власник се постаје углавном наследством или у варијанти којој се невољно прибегава, а то је, подизањем кредита за куповину неке некретнине. Наравно, уз услов кредитне способности, која је битнија од многих других способности и талената. Капиталистичка економија је конституисала друштвени поредак тако да је некадашње „право на стан” представила као застарелу идеју, која је, како се сматра, чак и онда када се реализовала, била економски неодржива. Оваква теорија је прихваћена, уз олакшање за оне којима је остала бар усмена на то доба - сувенир у облику стамбене јединице. Та матрица је толико употребљива, да се чак и на питање зашто нам сада није добро, одговара да је то због тога што још живимо у социјализму, неспособни и незрели да брже прођемо транзицију.

¹ У последње време се многи позивају на Лефевра, који је постао као неко опште место у текстовима о данашњем неолибералном граду. Међутим, често цитирање његових речи оставља погрешан утисак да је у питању аутор који се лако чита и разуме.

Под изговором да је тек сада стигао рачун за наплату, примењују се мере штедње, наравно у јавном сектору; скраћује се социјални програм; осиромашује се средњи слој друштвене структуре, онај, који претендује на моћ одлучивања. Они који су сиромашни, и који би могли да представљају „критичну масу”, су одвикнути, одучени, од синдикалног удруживања, уморни и помирени са својом позицијом, као да је она судбински одлучена, предодређена. Наводна криза националне економије, само је маска за кризу глобалног приватног капитала, који се спасава разним репрограмима државних дугова, односно „степањем каиша” на радничким панталонама.

Зашто је ово битно за тему овог рада? Зато што подређеност економији креира атмосферу у којој је кршење права грађана – па и станарских права, нешто што је неминовно, због даље одрживости. Затим, сва производна делатност је минимализована, те се државни буџет пуни готово искључиво од прикупљеног пореза. Више немамо производне вишкове који би се утрошили на већа јавна добра и социјална давања. У таквој ситуацији, предност имају они који улажу приватни капитал, они којима се давају све повластице, само зато што, инвестирајући у приватни сектор, они плаћају порез! Зато је, рекли би, логично, да уживају сва права, па и она која су била наша. Инвеститори се чак доживљавају као главни покретачи урбаног развоја. Логичан след околности је стварање ситуације и повољне економске климе у којој је услужна делатност и улагање у некретнине изузетно повољна.

На овом месту би било добро поменути *Право на град* Дејвида Харвија (David Harvey), који, са овим у вези, каже да локални управитељи теже изградњи места, а не побољшању услова живота становника и напомиње:

Живимо у друштву у којему неутуђива права на приватно власништво и профитну стопу надјачавају било коју другу концепцију неутуђивих права које се можете сјетити... Њезини бранитељи истичу да потиче „грађанске врлине”, особне одговорности, неовисности од државног уплитања, једнакост шанси на тржишту и пред законом, награде за иницијативу и отворено тржиште које омогућује слободу избора [Харви 2003: 91]

Право на град, на његове ресурсе, на партиципацију у доношењу битних одлука које би се доносиле колективно, су идеје, које је много раније изражавао Лефевр, а потом, уз одређене измене, и Кастелс (Manuel Castells)². Удружење хрватских архитеката је још 1954. године покренуло издавање часописа *Човек и простор*. На насловној страни првог издања писало је „Право на стан”, што сведочи о другачијој свести и критичком мишљењу архитеката, као и о њиховој улози у изградњи урбаног простора. Данас, архитекте су само прекарни радници. Некретнине се граде, не да би се у њима живело, већ да би се продавале! Изграђени су многобројни стамбени комплекси, бесправном град-

² Сандерс каже да ограничење на урбани простор као јединицу колективне потрошње занемарује облике капитализма на широј територији, као нпр. регионалне државне субвенције у области здравства, образовања, транспорта итд. Зато је Мануел Кастелс напустио одређење града као колективне потрошње (видети Вујовић и Петровић 2005: 42).

њом, заобилазећи урбанистичке планове, манипулишући са градским земљиштем, а касније и са продајом некретнина.

Ива Марчетић, на основу истраживања на тему архитектуре и урбанизма у региону, каже: „Град је постао централно мјесто наше експлоатације – мјесто екстракције вишка вриједности из саме репродукције живота[...]” (Marčetić 2013). Можда би се могло рећи да грађани – станари, немају (класну) свест³ о себи као станарима, о себи као чиниоцима града. Неупућени у своја права, немаштовити у тражењу бољег суживота. Међу разлозима за такву пасивност је ситуација у којој је власника некретнина мање него раније, а они који изнајмљују стамбене јединице не хају много за место које ће, највероватније променити. Последњих деценија је увећан број оних који мигрирају не само у веће градове, него и у друге државе. Сасвим је сигурно да они ни не верују да може бити боље у месту у којем живе, иначе га не би ни напустили. Са правом се каже: „Све смо старија нација!” (мада је смисленија реч народ). Старији грађани нису више способни да пруже отпор, али их за то не можемо окривљивати (осим када се критика односи на њихов удео у настајању овакве ситуације). Иако на млађима град остаје, и они који се налазе у „трећем добу” заслужују адекватан културни садржај. Чини се да је целокупна стратегија за развој културе сведена на давање подршке корпоративним музичким фестивалима, искључиво из разлога економске исплативости и повлађивања просечном укусу млађих генерација.

Постоји дубока одвојеност између институција и грађана, али и једна навикнутост на такав однос. Уз самодовољност, јер „знамо и за горе од овог”, јавља се једно, како би Зимел (Georg Simmel) рекао *блазирано стање*⁴ грађана који су анестезирани повременим компензација за своје потребе. Он је анализирао индивидуалне социопсихолошке феномене, који су настали услед брзих промена, и дефинисао их као „интезификација нервне стимулације” (Зимел 2008: 281). Албваш каже: „Одатле и екстремни индивидуализам, онај индивидуализам бића који се осећа утолико више усамљен међу другима уколико се чешће судара са њима” (Албваш 2005: 157). Ескапизам је све чешће присутан, као и скривање у приватним *симулакрумима*, о чему су, помало песимистички, писали постмодернисти, нпр. Бодријар. (о симулакрумима је писао и Соја).

Кастелс, говорећи о свом *Информатичком граду* каже да је наступила нова просторна логика, доминација токова над простором места, размену информација, капитала и моћи, премошћавајући велике раздаљине, што је произ-

³ Појам стамбене класе је доста непрецизан и олако се прихвата. Није увек јасно да ли се ради о стамбеним неједнакостима међу социјалним, етничким или неким другим групама. Рекс је први пут увео овај појам, а Сандерс, иако свестан његових недостатака, каже да је користан, јер указује на разлику између класа у борби за потрошачке ресурсе од класа насталих из производних односа. Сандерс одваја потрошаче који се ослањају на јавни сектор, од оних који се ослањају на приватне ресурсе и на тржиште (ibid.: 47).

⁴ „Не постоји, вероватно, ниједна душевна појава која је била тако искључиво ограничена на велики град, као блазираност...неспособност да се на нове надражаје одговори њима примереном енергијом, управо јесте она блазираност коју, у ствари, већ и свако дете из великог града показује у поређењу са дететом из средине мирније и оскудније променама”. Помиње затим и аверзију, узајамну отуђеност и одбојност, али и мржњу и нагле сукобе. (Зимел 2005: 72).

вело „глобалне градове” (Кастелс 2005: 192). Такви градови превазилазе националне границе. Међутим, непрецизна је, честа тврдња, да је у данашњем неолибералном свету држава ослабила⁵. Јака држава не одговара „слободном тржишту”, осим, уколико интервенише у корист крупног приватног капитала и „предузетничког духа”. Она је, управо, једина способна да да легитиметет оном што се дешава по питању експропријације земљишта, па и доношење специјалних закона од „националног интереса” како би се заобилшла стручна јавност и јавност уопште. Џејн Џејкобс (Jane Jacobs) је скренула пажњу (научне) јавности, управо, на профитабилност једне нове робе – градског грађевинског земљишта. Приметила је и да се економски раст не обликује унутар нације, већ, управо, унутар појединих градова (видети Пушић 2011). Анализирала је, лефевровски речено, употребну вредност и производњу простора. Масовни медији, такође, имају своју улогу. Конкретно, у Новом Саду, свеприсутна је појава спонзорисања медија од стране ЈКП (Јавних комуналних предузећа) и ЈП (Јавних предузећа), која су под директном ингеренцијом политичких странака, а која у буџету имају одређена средства и за маркетинг. Логичан след околности је аутоцензура од стране новинара. Слушаност, односно гледаност, у том случају није примарна, већ однос власника медија и руководиоца поменутих предузећа. Медијски програм се свео на забавни садржај, док се информативни програм задовољава агенцијским вестима. Лоше пословање и ненаменско трошење финансиских средстава, поменутих великих системских, комуналних, градских фирми, ствара дугове, који се нивелишу ребалансом буџета, изгласаним од стране политичке „већине” која управља градом.

Урбана моћ се огледа и у промени намене, функције, раније изграђених објеката, а који су, како нам сада представљају, „прегломазни” да би вршили само социјалне или културне улоге. На такве просторе се данас гледа као на луксуз. Исто се дешава и са зеленим површинама када се на њиховом месту праве паркинг места, која се, наравно, наплаћују. Узгред, њихова изградња као и градња гаража, пре свега у ужем центру града, не представљају излажење у сусрет возачима аутомобила, већ су пример *наметнутих потреба*, о којима је још и Маркс говорио, наравно кроз друге примере. Зар не би било прикладније да се центар града ослободи од саобраћаја, него да се новим паркинг местима привуче још већи број моторизованих превозних средстава? Да ли желимо град по мери човека или град по мери аутомобила?

Харви је исправно приметио појаву „предузетничких градова“ који се огледају и кроз такмичење са осталим градовима у привлачењу инвестиција и

⁵ Приметио бих да многи аутори, нпр. Кастелс, Џејкобс, Сасен заступају став да национална економија свуда слаби, пропуштају да помену ситуације у којима, услед глобалних криза, наиђе талас јачања бриге за оснаживање националне привреде, у пакету за опоравак „националне свести и идентитета” и јачање „левог” и „десног” антиглобализма у друштву. Наравно такав пакет мера оснаживања углавном остане само друштвено видљив, медијски пласиран уз популистичке поруке попут: „купујмо домаће”, не и употребљив у ревитализацији привреде. Ипак, социолозима би требао са буде занимљив овај друштвени феномен, који ће се појавити као реакција и на неке наредне „светске економске кризе”.

туриста, кроз креирање новог културног имица, градњу тржних центара, односно, свега што би побољшало „пословну климу” (видети Харви 2005). Део стратегије предузетничке градске политике је и практиковање јавно - приватних партнерстава. У прилог овоме, још раније, писао је Мамфорд (Lewis Mumford) у књизи *Град у историји*:

Железнички системи били су намјерно тако пројектовани да присиле путнике и робу да прођу кроз метрополу, која се тако претворила у велико транзитно тржиште[...] железничке тарифе нису формиране на стварним трошковима пријезова робе, већ су производно тако изједначене да у ствари потпомажу велике градове у њиховој конкуренцији против супарничких градова који су можда ближе утоварној луци[...] И субвенције које се дају авионским компанијама имају исти циљ: оне придоносе повећању загушености великих центара, поништавајући тако сва она побољшања која технолошко напредак барем потенцијално пригушује [Мамфорд 1988: 549].

Слаба производна делатност, транзицијски период и прелазак на услужну делатност, довео је до промена пословног колосека. У доношењу битних одлука, сами грађани не партиципирају. Како би се поменуте инвестиције и туристи привукли, град треба довести у ред, или, бар његов најпрометнији, најатрактивнији део – центар. Сведоци смо многих примера апрецијације градских квартова. „Чишћење” земљишта и новоградња, проузрокује промену цене некретнина, али и промену структуре становништва – сиромашнији се потискују из централног, језгровитог дела града. Међутим, треба нагласити да процеси апрецијације и центрификације, која, укратко речено, представља модернизацију старих објеката, али и, што је још битније, пројектовање социјалне и економске важности, код нас понекад застану и не доврше се до краја. И за то су разлози, опет, економска и политичка нестабилност. Такође, особености наших градова не дозвољавају олако повлачење паралела са градовима где су израженије сегрегације становништва, чија је демографска структура другачија⁶.

У своја четири зида

Нема веће неједнакости од једнаког третмана неједнаких.
Харви 2003: 91

Код нас, за сада, још увек није присутан висок степен дискриминације страних мигрантима, не зато што стереотипи на расној и националној основи не постоје у нашем друштву, већ зато што мигранти ни не желе да се овде задржавају, транзитирајући према економски развијенијим државама. Међутим,

⁶ Треба нагласити да чак и у тим градовима (најчешћи примери су градови у САД) не постоји потпуна сегрегација. Како појам сегрегације не би био препознат само као појава урбаног живота, Ернест В. Берцес напомиње: „Ни у једном граду у тој земљи не постоји црначка четврт са апсолутном демаркационом линијом, попут оне која је раздвајала Јевреје од незнабожаца у средњовековним гетима европских градова“ (Берцес 2012: 193).

депривилегованих има, а код нас су то одувек били радници и жене (мада је раније било периода када се на њихове захтеве обраћало више пажње). Урбана моћ је итекако утицала да се традиционалне предрасуде рода очувају до данас, што се огледа у просторној маргиналности. Софи Вотсон (Sophie Watson) је писала о Родно одређеном граду где каже да је велики број урбанистичких препрека попут: лошег саобраћаја, слабе уличне расвета, небезбедних дечијих игралишта, мањак предшколских установа, отежаног приступа здравственим и осталим услугама итд. ставило жене у подређени положај. Углавном су остајале код куће, да брину о деци. Вотсон још пише и о погледу на жене у јавном простору: „Означивши проститутке као јавни лик жене у граду, кретање пристојних жена у урбаном простору постало је предмет регулисања” (Вотсон 2005: 277). Слично томе, и хомосексуалност се смешта на одређена подручја, стигматизује и изолује. Могли би да додамо да су у тим случајевима мушкарци у тежем положају, наравно, уколико се уопште изјашњавају о сексуалној опредељености или уколико је на спољашњи начин она видљива.

Кастелс је рекао да град не би функционисао без неплаћеног рада жена (Кастелс према Вотсон 2005: 273). Он је, у доминантне групе које се боре за коришћење простора убрајао: капитал, државу и мушкарце, а у потлачене: раднике, грађане и жене. За жене су били резервисани углавном хонорарни послови, са скраћеним радним временом, или посао домаћице, а имале су потешкоћа да добију хипотекарни зајам, јер су зајмодавци претпостављали да оне не могу да га отплате. Свакако, тешко је било, и још увек је, ускладити кућне послове са плаћеним запослењем. Није много тога променило ни то што посао архитекте не обављају само мушкарци.

Пензионери, незапослена лица – опет понајвише жене, особе са инвалидитетом, бициклисти, желели би више зелених површина, шире тротоаре, и стазе, не само за шетњу и рекреацију, већ и за нормално кретање дечијих колица, кућних љубимаца и сл. Тек у последње време се њихови захтеви узимају у обзир, али се реализација спроводи скромно, углавном у централном градском појасу. Помаци постоје, али уз промене у обрасцима понашања, законске прописе, физичка измена града је много спорија, што се донекле оправдава финансиским средствима. Међутим, иако се тако не чини, а жели се чак и прикрити, чињеница је да идеолошка опредељеност наткриљује све економске разлоге за не решавање урбаних проблема.

Град по мери човека

„Ја сам за широку улицу”

Јосип Броз Тито према Ралић 1987: 80

Потребно је напоменути, да се урбана моћ која утиче на урбани развој јавља много раније, при том се то не односи само на период појаве неолибералног концепта, седамдесетих година прошлог века, о чему је овде углавном реч. Много раније, прве цивилизације су градиле према мрежним плановима, а од архитектата знамо за Динократа, који је половином четвртог века п.н.е. убе-

дио Александра Великог да гради ортогоналне градове. Ипак, за овај рад кориcнији је пример савремене фазе, опште урбанизације у Европи, када су многи градови мењали свој изглед и функционалност. Познат је пример градње париских булевара чији је идејни творац Осман (Hausmann). Под изговором побољшавања хигијене и услова за живот сиромашних грађана из запуштених делова града, заправо, циљ је био предухитрити потенцијалне радничке штрајкове, који су у то време били веома чести, претећи својом субверзијом целокупном друштвеном поретку. Наиме, лакше је било контролисати широке улице, него непрегледне уске и мрачне сокаке. То су биле сасвим јасне намере буржоаског грађанства, мада се са правом Осману приписују и заслуге за модернизацију Париза (Лампард 1977).

Комунистички град је књига Првослава Ралића, која, иако се аутору може замерити недовољна систематичност, а понегде и недоследност, има вредне делове, који сведоче о једном другачијем граду, једном другачијем времену. О граду какав смо наследили, који би зато ваљало упознати, а како би разумели и град у каквом данас живимо.

Ралић је писао о социјалистичком граду, али напомиње да се прехитро, непромишљено, говори о посебности таквог града, јер да се при том заборавља да је социјализам наследио патријархалну, феудалну архитектуру и да није могао настати ни из чега. Наравно, настајање „модерних” урбаних места, у Србији, можемо пратити од половине 19. века. Тачније, од повратка српског становништва у градове и варошице, у којима су до тада углавном живели Турци⁷. Треба поменути и градове на територији данашње АП Војводине, обзиром да су још средином 18. века, као „слободни” градови на територији тадашњег Аустроугарског царства попримали оне особености које данас препознајемо као „градски начин живота” (видети Пушић 1987). Онда наилази период конституисања (модерне) државе и урбаних места као моћних административних центара, па потом и тзв. социјалистички град.

Ралић каже: „У центру града су широке улице. Има за то разлога. На периферији су уске, а често и слепе. И за то има разлога. Разлози нису у архитектури, ни у градњи, у струци” (Ралић 1987: 12). Наравно, грађани нису тога свесни, а како аутор примећује, постоји склоност да се тај наш град прихвата као судбина. Помиње Хајдегерову мисао (Martin Heidegger): „Ја јесам – значи ја станујем” (ibid.: 76). Хајдегер, који је једно време био и националсоцијалиста, знао је да се изградњом великог броја станова људи могу придобити за одређену идеологију. Сматрао је да, заправо, стан и град, културно и вредносно обликују и одређују човека.

⁷ Наши градови су се обновили и развили више као последица ослобођења од отоманске (дахијске) власти. Светозар Марковић је код нас први писао на ту тему, а своја запажања изнео у делу Србија на истоку (Марковић 1872). Он пре свега описује појаве које су последица наглих промена при стварању модерне државе: насељавање градова руралним слојевима становништва, бирократизације јавних послова, стварајем нових, малограђанских навика, партократију, пропадање села итд. Не можемо га, ипак, звати првим српским урбаним социологом, обзиром да је пре свега описивао руралне крајеве, али се можемо сложити да је, ипак, дао велики допринос социологији савременог српског друштва, уопште.

У социјализму, намера је била да се подруштвљавањем простора, урбаном стамбеном градњом ради на решавању проблема социјалне сегрегације; да преовлада колективни дух, како би нестала разлика између центра и периферије. Циљ је био решавање проблема културне изолације. Са тим у вези, Ралић каже: „Уметност, духовност се одваја од рада тек са великим историјским поделама људског рада. То је епоха класне историје човечанства... Уметност постаје посебна делатност, развија се изван рада, из вишка људског рада, у окриљу владајуће класе” (ibid.: 89). Уметност, иако намењена свима, постаје луксуз. Оно што се тада, у социјализму догодило, је да уметност постаје део удруженог рада, истог оног рада који изграђује град.

Ралић, ипак, запажа и да идеологија индустријског продуктивизма не дозвољава у социјалистичким земљама да урбана проблематика дође и до револуционарне свести (као што смо раније већ напоменули, урбано питање се у класичној марксистичкој теорији разматра као саставни део класне борбе). Он чак сматра, да се неки, исти, урбани проблеми срећу и у социјализму и у капитализму.

Свакако, сложићемо се са њим кад каже: „Укус владајуће класе је владајући архитектонски укус” (ibid.: 43), слично оној теорији, многих мислилаца, по којој музика неког историјског периода на најбољи начин описује тај период. Читајући књигу *Комунистички град* без недоумице можемо закључити по чијим замислима се држава урбанистички тада изграђивала:

„[п]ремало гледамо на сутрашњицу кад дижемо један град, премало мислимо на то да њиме треба да обиљежимо и наша схватања о животу и човјеку. Јер, генерације које ће доћи гледаће наше градове и питаће се какве смо ми појмове имали. То, разумије се, у многоме зависи и од наших инжињера, архитеката, урбаниста” (Јосип Броз Тито према Ралић, ибид.: 80).

Они који су тада управљали државом, имали су илузију да ће владати веома дуго, што се одразило и на градњу, па отуда многобројна монументална здања (помало сива, соцреалистично обојена), темељно сазидана. Они који су владали после њих – па све до данас, знали су да неће дуго владати, па им је намера да превасходно обезбеде личне интересе, док им се пружа прилика. ихове градње и надоградње су лошег квалитета и неиспуњавају све прописане стандарде.

Тражио је (Тито), како Ралић наводи, за радног човека стан: „Где плафон не притиска главу[...] да аутомобили нису пред вратима, да паркови буду свугдје где се граде нове куће[...]” (ibid.: 81). Иако карикатурно, помало наивно, делује ово замишљање града и државе, не можемо да се не запитамо, да ли је нешто од тога постојало, као и колико је данас, у доба демократичнијег планирања стратегије, од тога остало? Данас нам делује да је лакше утицати на оног ко аутократски доноси одлуке са врха, него не знати ко уопште доноси одлуке и да ли некаква стратегија и постоји.

Не можеш много, али можеш мало⁸

А можда најважније питање гласи: Зашто ова питања о урбаној моћи не постављамо чешће и зашто их не износимо у јавност? Велики део свог живота проведемо у затвореном простору: стану, кући, пословном простору, а ретко себи и другима постављамо наведена питања. Градећи свој идентитет, стичемо различите улоге: професионалне, родбинске, етничке, али ретко кад себе препознајемо у улози станара.

Маргит Мејер (Margit Meyer) препоручује да: „[д]еоничаре грађанског друштва треба укључити у договоре са властима како би се активности локалне владе, грађанског друштва и приватног сектора интегрисале.“ (Мејер 2005: 291). Кастелс предлаже већу повезаност и сарадњу локалних власти широм Европе, како би се ослабила веза садашњих актера глобалне економије, што се може остварити уз помоћ информационе технологије чије предности су капиталисти одавно препознали (2005: 194).

Међутим, многа грађанска удружења немају поверење у политичке чиниоце, као представнике извршне и законодавне власти. Уз то, досадашњи покушаји утицаја политике „од доле“ на политику „од горе“, углавном, или нису били успешни, или су завршавали са компромисним решењем, или као последица изнуђених сарадњи у оквиру претприступних обавеза са ЕУ. Такође, сам концепт је неприхватљив за оне организације које су левичарски профилисане, које одбацују овакве предлоге као неолиберално или „социјалдемократско подметање“. Ближе им је мењање целокупног система, него побољшање његове функционалности кроз предлоге као што су: развој локалне самоуправе и демократије, разноликост власништва, развој предузетништва кроз мала и средња предузећа, која ће, наводно, дати замајац привреди, а потом ојачати и социјална давања итд. Наше друштво је у стању перманентне транзиције, без континуитета у развоју грађанских иницијатива, пре склоно страначком организовању, што јача тренутну партократију. Људи и даље гласају за неког ко им делује довољно харизматично да би био вођа, за неког ко има и домаћинске особине. Не схватају да друштво или град, нису домаћинство. У питању је органицизам, који је већ одавно застарела перспектива, што говори и о степену развијености и напредовања наше заједнице и нас самих.

Решење се данас читава свуда где се грађани самоорганизују, па чак и на нивоу организације станара по стамбеним јединицама и где успевају да утичу на заштиту својих станарских права. Ефекат ће бити видљив свуда где грађани открију шта је право значење политике, што свакако, политичко странчарење није. Спречавање процеса апрецијације, сквотирањем, насилним акцијама и сл. до сада код нас није имало ефекта, јер за тако нешто није било „критичне масе“ са којом би морало да се преговара. Такође, грађани нису довољно правно „наоружани“, па не знају која права и на који начин, могу да

⁸ *Не можеш много, али можеш мало* је назив књиге Александра Стојковића Ст-а, фронтмена музичког састава Горибор.

бране легалним путем. У неким развијенијим друштвима проблематизовање стамбеног питања успело је да дође до дневног реда у парламенту. Снага побуне у савременом добу је увек долазила од стране младих, из студентских редова. Зашта се данас студенти боре? Осим одбране цене школарине, горући проблем им је да изборе право на шест испитних рокова. Парадоксално, уз могућност медија, интернет и друштвених мрежа, никад се није лакше могло самоорганизовати. Пасивни су и виђенији интелектуалци, професори, уопште, ауторитети. Архитек(ул)тура, као струка, би морала бити гласнија у критици оног што се дешава у урбаном развоју.

Последњих година, ипак, бележи се велики број примера удруживања грађана, који своје деловање усмеравају на питања индивидуалних права, социјалних проблема, заштиту животне средине, а имају и добру сарадњу са сличним регионалним и међународним организацијама.

Оно што хронично мањка данашњој социологији су и емпиријска истраживања на територији града. Можда је још важније истаћи да се предуслов за истраживање – теоријски оквир, налази у кризи. Социологија, чини се, практикује застарео методолошки приступ. Упоредни метод и компаративизам су и даље чести у социологији, а пренебрегавају се чињенице да поменути појмови којима барата, нису више подложни истим дефиницијама. Термини: друштво, нација, заједница, породица и многи други, конкретно у граду, попримају другачији смисао.

Реконструкција лоших урбанистичких потеза је скупа и спора, па се негативне последице не могу отклонити у кратком року. Треба нагласити, да ефекат такве урбане моћи, оставља трагове, посредно, и на неурбани простор. Могли би да закључимо, да град не може да буде савршен, али може да буде хуманији, користан већини, што значи да не треба да буде подређен урбаном развоју по искључиво тржишној логици.

Иако у овом раду нису изнета конкретна решења за поменуте проблеме, важно је инсистирати на постављању питања, развијању критичког мишљења и на сталном тражењу одговора.

Они који управљају градом тврде да живимо у „граду по мери човека“. Зато, треба се запитати, ко нам узима меру и ко нам „кроји“ град, јер, можда одело не чини човека, али га град чини.

Литература:

1. Albvaš, M. (2005). „Gustina naseljenosti i veliki gradovi”, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
2. Basan, M., V. Kofman i Žoa D. (2005). „Deset teza za sociološku teoriju urbane dinamike“, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. Berdžes, V. E. (2012). „Stambena segregacija u američkim gradovima”, u: Marinković Dušan (ur.), *Čikaška škola sociologije: 1920-1940.*, Novi Sad: Mediterran Publishing.

4. Kastels, M. (2005). „Evropski gradovi, informaciono društvo i globalna ekonomija”, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
5. Harvi, D. (2003). „Pravo na grad“, *Diskrepancija*, Vol. 10, No. 14-15, str. 88-92.
6. Harvi, D. (2005). „Od menadžerstva ka preduzetništvu: transformacija gradske uprave u poznom kapitalizmu“, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
7. Mamford, L. (1988). „Mit megalopolisa”, u: Luis Mamford, *Grad u historiji*, Zagreb: Naprijed, str. 534-574.
8. Marčetić, I. (2013). „Grad kao centralno mesto eksploatacije”, prir. Aleksandar Matković, preuzeto 15.03.2016. sa: <http://gerusija.com/grad-ka-centralno-mesto-eksploatacije/>
9. Marković, S. (1872). *Srbija na istoku*. Novi Sad: Srpska narodna zadružna štamparija.
10. Mejer, M. (2005). „Dalja upotreba pojma društvenog kapitala: uzroci i posledice po razumevanje gradova, zajednica i urbanih pokreta”, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
11. Newman, S. (2004). „The Place of Power in Political Discourse”, u: *International Political Science Review*, Vol 25, No. 2, 139-157
12. Lampard, E. (1977). „Istorijski aspekti urbanizacije”, u: *Kultura - časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 39/77, str. 18-55.
13. Lefevr, A. (2005). „Grad i urbano”, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
14. Sanders, P. (2005). „Neprostorna urbana sociologija?”, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
15. Pušić, Lj. (1987). *Urbani razvoj gradova u Vojvodini tokom 18. i prve polovine 19. veka*, Novi Sad: Matica srpska.
16. Pušić, Lj. (1997). *Grad, društvo, prostor*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
17. Pušić, Lj. (2002). „Urbana kultura – osnova održive multikulturalnosti”, *Sociološki pregleđ*, Vol. 36, br. 1-2, str. 147-161.
18. Pušić, Lj. (2011). „Ideje Džejn Džejkobs o ekonomskoj prirodi urbanih društava”, *Sociologija*. Vol. LIII. N°3: 257–274.
19. Ralić, P. (1987). *Komunistički grad*, Niš: Gradina.
20. Virt, L. (2005). „Urbanizam kao način života”, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
21. Votson, S. (2005). „Rodna dimenzija grada”, u: Vujović S. i M. Petrović (prir.), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
22. Vujović S. i M. Petrović (2005), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
23. Zimel, G. (2008) „Metropolis i duhovni život”, u Dušan Marinković, *Georg Zimel, Mediterranean Publishing*, Novi Sad, str. 280-290.

URBAN POWER CONTROLS THE URBAN DEVELOPMENT(?)

Summary: A town is constructed in accordance with the dominant social, political and economic models. Taking that into consideration, the focus of this theoretical analysis is the role of ‘urban power’ in the construction of a town, i.e. ‘the production of space’. The key question is: Who is it that influences the quality of living in an urban habitat and in which way is the whole social aggregate managed? The paper presents diverse theoretical perspectives with similar research motives and an analysis of the ‘global city’ phenomenon and the ‘centre-periphery’ relationship, with special attention paid to the tendencies in the Balkan region. This paper is a contribution to urban sociology, environmental sociology, sociology of everyday life and related scientific disciplines.

Key words: town, urban power, ‘the production of space’, ‘the right to the city’, gentrification, urbanism